
SLAVONIJA: NEKI ASPEKTI SOCIO-KULTURNOGA I SOCIO-DEMOGRAFSKOG RAZVOJA

UDK:811.163.42'282(497.5-3 Slavonija)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 28. 11. 2002.

Prihvaćeno: 12. 12. 2002.

JOSIP LISAC

Filozofski fakultet, Zadar

jlisac@ffzd.hr

Slavonski dijalekt: između autohtonosti i utjecaja

SUMMARY

U radu se razmatra slavonski dijalekt, i to na svim jezičnim razinama. Posebna se pozornost posvećuje genezi toga štokavskog dijalekta, pa i pitanju njegove raščlanjenosti. Govori slavonskoga dijalekta još se od srednjovjekovnoga razdoblja nalaze na krajnjem sjeveroistoku hrvatskog jezika, to jest nalaze se na sjeverozapadu štokavskoga narječja srednjojužnoslavenskoga dijasistema, a to znači da su oni periferno smješteni i da imaju značajke rubnosti, značajke koje slavonski dijalekt (kao i druge zapadne štokavce) povezuju s čakavcima i kajkavcima. U slavonskom dijalektu još se uvelike čuva *šć*, *jt*, *jd*, u neznatnoj mjeri *čr*-, iznimno *-l*, gotovo redovito očuvan je akut, nerijetko i stariji oblici u množinskim padežima. Vjerojatno je da je inicijalno u plus poluglas rano dalo *u*-, da je inicijalno *vs*-dalo *sv*-, da je samoglasno *l* dalo *u* ili možda zatvoreno *o* te da je praslavensko *d'* dalo *đ*. Ipak je lako moguće da je prethodno u primjerima tipa *tuji* dolazilo *j*, koje je u novije doba u Slavoniji slabije zastupljeno nego u hrvatskim štokavskim govorima u Bosni. Svakako su slavonski govori bili vrlo povezani s bosanskima, a to se vidi npr. iz promjene kratkoga *i + r* u kratko *jat + r* (npr. *četjeri*); ta je promjena bila stara, još iz doba prije zamjene *jata*. Posavski govori i u drugim se osobinama poklapaju s nizom bosanskih govora. Nakon velikih seoba u znatnoj su mjeri prekinute veze slavonskih govora s kajkavskima, ali su rezultati tih veza još i danas očiti u pojedinostima. Svakako su u te veze bili najjače uključeni govornici sjeverozapadnih slavonskih govora, jer su tu kajkavci bili susjedi i jer su tu utjecaji drugih štokavskih govora bili slabiji nego u Posavini. Slavonski je razvoj bio prirodan: *šva* je dalo *a*, kao uglavnom i drugdje u štokavštini, stražnji nazal dao je *u*, kao i drugdje među štokavcima. To je naravno, jer je u doba turske vlasti Slavonija osjetno gubila stanovništvo, pa je već tada privlačila stanovništvo siromašnih krajeva, a to se osobito događalo i poslije. Često su doseljenici bili upravo iz Hercegovine, ikavski Hrvati i ijekavski Srbi, pa su oni djelovali na fizionomiju govora domaćega stanovništva.

KLJUČNE RIJEČI: fonologija, morfologija, sintaksa, leksik, geneza, raščlanjenost

U ovom radu razmatra se jedan od štokavskih dijalekata, slavonski, koji se naziva i nenovoštokavskim arhaičnim šćakavskim dijalektom. On je nenovoštokavski prema fonološkim i morfološkim obilježjima, a arhaičnim ga zovemo jer postoji još jedan nenovoštokavski i šćakavski dijalekt, istočnobosanski (ijekavski šćakavski); šćakavskim ga zovemo prema primjerima tipa *ognjišće*.

Prostiranje

Slavonskim se dijalektom govori najvećim dijelom u Slavoniji, ali, razumije se, i izvan nje. U Slavoniji su prisutni i govornici drugih dijalekata, prvenstveno novoštokav-

skoja (i)jekavskoga dijalekta. Sam je slavonski dijalekt glavninom podijeljen u dvije zone, posavsku na jugu i podravsku na sjeveru. Znatno je i njegovo baranjsko-bačko prostiranje; osjetno je manje prisutan drugdje. Na posavskom jugozapadu slavonskim se dijalektom govori od Mačkovca na Savi, dok je sjevernije uključeno područje oko Nove Gradiške sve do Velike koja je već u središnjoj zoni slavanskoga poteza. Istočnije slavonskim govovima pripada kutjevačko područje, a zatim se prostor toga dijalekta suzuje sve do Šušnjevaca koji su smješteni sjeveroistočno od Slavanskoga Broda. Govor posavskoga tipa istočnije je opet prostraniji pa seže sve do Gorjana sjeverno od Đakova; na sjeveroistoku obuhvaća Bogdanovce, a na jugoistoku Račinovce na Savi. Južna je granica redovito Sava; jedino je oko Orašja (Domaljevac, Tolisa, Ugljara, Kostrč, Matiči, Donja Mahala, Ugljara, Vidovice) govor slavanskoga tipa prisutan i južno od Save. Slavanskom govornom tipu pripadaju i idiomi Antina i Tordinaca sjeverno od Vinkovaca. Djelomično su značajke slavanskoga tipa sačuvali Hrvati na iločkom području, a još u manjoj mjeri u Rekašu u Rumunjskoj i Gradišću u Austriji.

Slika 1: Karta slavanskog dijalekta (prema S. Sekerešu, 1967)

Podravske govore na zapadu nalazimo od područja istočno od Vaške (a Vaška je istočno od Virovitice) sve do blizine Osijeka na istoku. Ti govori zahvaćaju i središnjeslavonske idiome oko Podgorača, Bokšića i Šaptinovca, dok su u okolici Našica uglavnom prevladali idiomi (i)jekavskoga novoštokavskoga dijalekta. Podravskom tipu priključuju se i govori Erduta i Aljmaša istočno od Osijeka.

U Baranji su idiomi slavnskoga dijalekta smješteni južno od granice s Madžarskom. Južna granica idioma slavnskoga tipa ide od Drave južno od Torjanaca do područja Batine na Dunavu. U zapadnoj Bačkoj u Jugoslaviji slavnskom dijalektu pripadaju govori Šokaca oko Bačkoga Brega do Plavne istočno od Vukovara. U Madžarskoj su govori slavnskoga tipa vrlo različiti, uključujući i različite reflekse jata. Tu nalazimo ikavske govore posavskoga tipa (npr. u Vršendi), ikavsko-jekavski posavski tip govora jugoistočno od Pečuha, podravske ekavce u nekoliko sela (Martinci, Potonja itd.), te govore podravskoga tipa s očuvanim jatom u Baćinu i Dušnoku južno od Kaloče.

Kako smo već rekli, u središnjoj Slavoniji između posavskoga i podravskoga dijalekatnoga tipa danas se u velikom broju mjesta govori (i)jekavskim novoštokavskim dijalektom. Međutim, govori Vuke, Širokoga Polja i Punitovaca su ikavski novoštokavski idiomi, pa pripadaju zapadnom dijalektu. Sjeveroistočno od Virovitice govori se ijekavski šćakavski (istočnobosanski dijalekt), a na slavnskom sjeverozapadu nalazimo i govornike kajkavskih idioma. Razumije se da su u Slavoniji prisutni i razni utjecaji među pojedinim dijalekatnim idiomima, a u mnogim mjestima dugo žive ljudi različitih dijalekatnih pripadnosti. Osim toga, Srbi u Osijeku i Dalju govore ekavski novoštokavski (šumadijsko-vojvođanski dijalekt).

Slavnskim dijalektom u načelu govore samo Hrvati.

Fonologija

Najvažnije obilježje slavnskoga vokalizma je različitost refleksa jata. Posvuda u štokavštini nalazimo odstupanja od redovitih refleksa jata, međutim, slavnski dijalekt ujedinjuje različite kontinuate jata, i to prvenstveno na temelju prozodijskih obilježja, koja su glavna značajka slavnskoga dijalekta. Veoma je raširen ikavski jat (zapadna Posavina, uključujući i govor Orubice, gdje je Ivšić bilježio ekavski izgovor; Brod, Bodulja i Batina u Baranji; istočna Slavonija, zapadna Bačka, nekoliko točaka u Madžarskoj), također ekavski (Podravina, desetak sela jugozapadno od Vinkovaca, nekoliko sela u Madžarskoj), ikavsko-jekavski (u dugim slogovima ikavski, u kratkima jekavski, npr. u Strizivojnoj *žlib*, *vjèra*; Siče, središnja i istočna Posavina, Koritna kod Vuke, okolica Orašja, jugoistočno od Pečuha) te ikavsko-ekavski (u dugim slogovima ikavski, u kratkima ekavski, npr. u Dražu u Baranji *cvît*, *mèsec*; Stari i Novi Mikanovci, Baranja). Rjeđe je čuvanje jata: dio Gradišta kod Županje, Podgorač, Donja Motičina, Bokšić, Šaptinovac itd. u našičkoj okolici, gdje se zatvoreno *e* čuva pod akcentom (Šaptinovac: *vènac*), dok je u Baćinu i Dušnoku zatvoreno *e* očuvano pod dužinom (npr. *snèg*). Slavnskom dijalektu priključujemo i neka uglavnom (i)jekavska područja, a to je dio okolice Našica, zatim mjesta Crnac i Golinci, i možda još neka. Podravski ekavci u sufikslnim morfemima imaju refleks *i* u zamjeničko-pridjevskoj i u dijelu imeničke deklinacije, a *e* u dijelu morfema imeničke deklinacije. Baranjski govori tipa *dite* – *deteta* imaju u relacijskim morfemima refleks *i*, a u posavskim govorima tipa

dite – *djeteta* dolazi vokal *i* u relacijskim morfemima komparativa i zamjeničko-prijevne deklinacije, te vokal *e* u relacijskim morfemima imenica.

Inače je slavonski vokalizam karakteriziran obilježjima općenitim u štokavštini. Tako *šwa* daje *a*, a samoglasno *l* i stražnji nazal *u*. Vokal *u* u nizu je mjesta (Siče, Čajkovci, Vrpolje, Strizivojna, St. Perkovci, Babina Greda) izgovaran na početku 20. stoljeća s pomakom prema glasu *ü* boje, no danas je ta osobina uglavnom izgubljena. Suprotno tomu, zatvoreno *a* kao realizacija dugoga *a* živo je do novijega doba, npr. u Strizivojni. Česti su primjeri tipa *vrebac*, a rjeđi primjeri tipa *greblje*.

Obično vokalizam slavnskoga dijalekta odgovara peteročlanom vokalnomo delu, dakle s fonemima *i, e, a, o, u*; vokali se, naravno, razlikuju prema dužini.

Među suglasničkim značajkama važno je naglasiti da je praslavensko *d'* dalo *đ* i da se *j* javlja iznimno na krajnjem jugozapadu dijalekta (Davor, Dolina) i u Strizivojni. Dakle, *j* u takvim primjerima dolazi rjeđe nego što bi se očekivalo. U načelu je slavonski dijalekt šćakavski, međutim, u istočnijoj zoni javljaju se i šćakavizmi, ponegdje i redovito. Tako šćakavizama ima zapadno od Broda (Varoš), u Babinoj Gredi, Gradištu, Štitaru, Privlaci, Otoku, Komletincima, Kostrču kod Orašja, Aljmašu i Erdutu. Na istoku, od Cerne na jugu do Santova i Mohača na sjeveru, prisutni su primjeri tipa *višt*, *zviždat*, ali i *ognjišće*, *šćipat*, dakle sa *šć* u sufiksu *-išće* i na kraju glagolske osnove, inače *št*. Prema tomu, disimilacija grupa *šć, žđ* u *št, žd*, koja je dolazila s istoka, zahvatila je nešto govora na jugu, jugoistoku i istoku prostiranja slavnskoga dijalekta. Pojava prijelaza *č* i *dž* u *ć* i *đ* na sjeveru dijalekta osjetno je frekventnija nego na jugu dijalekta. Inicijalna skupina *čr-* uglavnom je prešla u *cr-*, no u Podravini se iznimno čuva *čr-*, obično u toponimima (*Črnkovci*). U Posavini (Oprisavci istočno od Broda) zabilježen je apelativ *črislo* (»blato«). U zapadnoj Podravini nerijetko dolazi *v* ispred *u*: *vuzak* i slično. Siče i Šaptinovac imaju *južina* (»objed«). Skupine *jt* i *jd* obično ostaju nepromijenjene; najčešće je *dojt* – *dojdem*. Novo jotovanje nerijetko nije provedeno, npr. *grobje*, *netjak* i slično. Ponegdje je zastupljeno i najnovije jotovanje, npr. *đeca* u Posavini. Ispred *i, l* i *n* često prelaze u *lj* i *nj* (*moljit*, *uklonjit*), ali i te promjene često izostaju, npr. *list*, *ništa* i slično. Dočetno *l* dalo je uglavnom posvuda *-o*, a u tom su smislu iznimke sela na zapadu Posavine (Magića Mala, Siče) gdje je bilježeno *dal*, *plel* i slično u glagolskim pridjevima. Takvi primjeri su iznimni drugdje u štokavštini. U Baćinu je *lj* prešlo u *j*, npr. *jubit se*. Suglasnik *h* uglavnom posve izostaje u govorima slavnskoga dijalekta, ali obično se ipak javlja u ponekom primjeru pod utjecajem standardnoga jezika, a može se javiti i u posuđenici *plahon* (»plafon«). Izdvaja se govor Baćina i Dušnoka gdje se laringalno *h* čuva ispred vokala, a gubi uz suglasnike *i* na kraju riječi. Spominjem i primjere tipa *suv* (Dušnok), *orej* – »orah« (Dušnok) ili *zaktivaju* – »zahtijevaju« (Bački Monoštor). U Martincima i okolici (podravski govori u Madžarskoj) pod kajkavskim utjecajem imamo npr. *štel* (»htio«). Do prijelaza *ž* u *r* u primjeru *more* došlo je u glavnini dijalekta, ali su mnogi govori na istoku i sjeveroistoku dijalekta ostali nezahvaćeni tom promjenom pristiglom sa zapada. *Može* imaju govori Privlake, Otoka i Komletinaca, Aljmaša i Erduta, baranjski govori i idiomi prema Valpovu te govori Baćina i Dušnoka. I dubletno stanje *može* i *more* dosta je često, npr. u predjelu između Đakova, Vinkovaca i Županje. Ponegdje su u slavnskom

dijalektu (Gradište, Dušnok, Baćin, Martinci itd.) bilježeni primjeri kao *morje* ili *stvarjat*, ali to ne znači da je praslavensko *r* davalo *rj* kao u kajkavaca. *Morje* je vjerojatno preuzeto od kajkavaca (ponegdje još i *orje* npr.), a primjeri kao *stvarjat* vjerojatno su analoški (*stvorit* – *stvarjat* kao *obnoviti* – *obnavljati*). U govorima slavenskoga dijalekta fonem *f* se javlja, a inače u mnogih štokavaca izostaje.

Slavonsku akcentuaciju karakterizira starina i dobro čuvanje akuta. Uz to, vrlo su izrazite različitosti, osobito u tom smislu što se u Posavini javljaju kratkouzlazni i dugouzlazni akcent, dok u Podravini izostaje kratkouzlazni, donekle i dugouzlazni. Znači da je u slavonskom dijalektu dosta čest peteroakcenatski sustav (kratkosilazni, dugosilazni, akut, kratkouzlazni, dugouzlazni); on je zabilježen npr. u Magića Maloj, Strizivojnoj, Gradištu, Stupniku, Štitaru itd. U Valpovu se čuju tri duga akcenta, dok u naglašenim kratkim slogovima nema tonske distinkcije. Svakako postoji mogućnost da su kratkosilazni i kratkouzlazni akcent pozicijske varijante. Dakle, mogao bi se peteroakcenatski sustav u nekim govorima svesti na tri akcenta: kratkosilazni, dugosilazni i akut. U selima Baćin i Dušnok južno od Kaloče uglavnom je (zbog mađarskog utjecaja) izgubljen akut, koji je iznimno ipak bilježen. Sustav bi, dakle, bio dvoakcenatski. U pogledu mjesta akcenta običnije je njegovo čuvanje od prenošenja, ali su i prenošenja česta, pri čemu se kao njihov rezultat mogu javljati primjeri kao *vîno* ili slično. U sjevernoj zoni slavenskoga dijalekta posebno su zanimljiva prenošenja na prvi slog riječi; očito je uzrok tomu mađarski utjecaj, a isto se javlja i u Baćinu i Dušniku. Između Podravine i Posavine razlika je i u čuvaju nenaglašenih dužina; u Podravini se krate dugi vokali iza starih akcenata, dok se u Posavini dužine dobro čuvaju. U slavonskom dijalektu izrazito su zastupljena duljenja pred sonantom što zatvara slog: *jedân*, *posâl*, *gotôv* itd. U primjerima tipa *stârci* na jugu se javlja dugosilazni akcent (kao na čakavskom jugoistoku), a na sjeveru i zapadu južne zone dolazi *stârci*, kao na čakavskom sjeverozapadu. U Sičama je zabilježeno i *đevôjka*, dok je u Strizivojnoj zapisano *djevôjka* odnosno *đevôjka*. Stare akcenatske osobine često se čuju u zoni južno od Đakova, na zapadu južne zone i oko Valpova. Na istoku južne zone u primjerima kao *rûkôm* izgubljen je akut, pa je rezultat *rûkôm*. U znatnom broju govora danas je akut gotovo posve izgubljen, štoviše, uglavnom je potpuno prevladala novoštokavska akcentuacija. Tako osobito u Požeškoj kotlini ili oko Vinkovaca, a i u zapadnoj Bačkoj, akut nerijetko izostaje. Petarda i Kašad u Baranji imaju ikavsko-ekavski jat slavenskoga tipa i novoštokavsku akcentuaciju; zbog očito slavenskoga podrijetla i drugih osobina te govore ipak uključujemo u slavonski dijalekt, a mogli bi, naravno, biti uključeni i u zapadni dijalekt (ikavski novoštokavski).

Morfologija

Deklinacija slavenskoga dijalekta karakterizirana je i starinom i novim stanjem, npr. nultim morfemom i nastavkom *-a* u genitivu množine imenica ženskoga roda, također nastavcima *-ima*, *-ama* u dativu i lokativu množine, uz to i starijim oblicima kao što su dativi tipa *ženam*, lokativi tipa *na vrati*, instrumentali kao *za svinjami*. Osim toga, u dativu i lokativu jednine imenice ženskoga roda u središnjoj Posavini imaju nastavak *-e* (*žene*, *u š kale*), a tako je i u govorima zapadnobačkoga tipa (*sestre*, *u kuće*). Središnje područje južne zone ima u akuzativu množine nastavak *-e* u primjerima tipa *koste*.

Istočna Posavina izdvaja se akuzativima množine tipa *opance, orase*, pri čemu se, kako vidimo, umjesto *k, g, h* izgovara *c, z, s*, očito prema nominativu, dativu i lokativu množine. Tu je lokativ množine jednak genitivu množine (*na volova, u opanaka*). Vrlo su važni primjeri tipa *daj mi noža*, gdje u akuzativu jednine često dolazi *-a* i kod imenica muškog roda koje znače što neživo. Na baranjskom i posavskom području imenice *oko* i *uho* imaju u nominativu i akuzativu množine oblik *oče* i *uše*, a u Posavini su se sačuvali genitiv i lokativ dvojine tipa *vratu*. Nastavak mekih osnova *-em* uopćen je u instrumentalu jednine imenica muškog i srednjeg roda istočno od Valpova: *vragem, zlatem*.

U komparativu pridjeva na *či, ži, ši, ri* dolaze primjeri kao *jačji, težji, višji, gorji*. U znatnom dijelu Podravine pridjevi imaju nastavak *-eji*, npr. *mudreji*, a ne *-iji*, što je i prirodno s obzirom da se radi o ekavskim govorima, a tu je riječ upravo o skupini *ěj*. Na baranjskom području umjesto npr. *prevelik* govori se *previše velik* itd. Kako smo već istaknuli, u Posavini dolazi nastavak *-e* u dativu i lokativu jednine ličnih zamjenica (*mene, o tebe*). Dolazi nastavak *-ema* u dativu i instrumentalu pridjeva i zamjenica u srednjoposavskim govorima (*mlađema, onema*). Često se javljaju primjeri tipa *nje sestra* (Drežnik u zapadnoj Posavini), sa starim oblikom *nje*. U deklinaciji pridjeva i zamjenica prevladali su u podravskim govorima noviji oblici, kao i u deklinaciji imenica, dok se u podunavskim govorima još čuvaju stariji oblici (podravski govori: *u velikoj sobi*, podunavski: *u cile sobe*). Glagolski prilog sadašnji ima završno *-a* (Gradište: *iduća*), jednako kao i glagolski prilog prošli (Štitar: *uzamša*).

Infinitiv je obično krnj, ali u valpovačkom kraju dolazi npr. *dojti, prići* i slično. U infinitivnoj osnovi glagola II. vrste najčešće se javlja *-ni-* umjesto *-nu-* (*omrznit, osvanit*). Imperfekt se više ne upotrebljava, a aorist je rijedak. U Podravini glagoli s prezentskim nastavkom *-em* imaju u 3. licu množine prezenta nastavak *-eju*, dok u Baranji glagoli III. i IV. vrste obično imaju u 3. licu množine prezenta nastavak *-u* (*držu, nosu*). Srednji i istočni posavski dio u 3. licu množine prezenta imaju često primjere tipa *krpaje* (Đakovo), *znaje* (Garčin), nerijetko također *krpau* (Gradište), *rugau* (Tolisa). U Baćinu i Dušniku, kako i očekujemo, dolaze primjeri kao *pišeju, prosiju*.

Sintaksa

U južnoj zoni slavonskoga dijalekta često se izostavlja glagolski predikat (*U mene družina velika*), rabe se izrazi kao *ta nje sna* (»snaha«), a veze osnovnih brojeva s imenicama srednjeg roda (i donekle s drugima) zamijenjene su konstrukcijama zbirnih brojeva s genitivom množine imenica: *četvero dice* itd. Prilog *di* govori se umjesto *kamo* (*pojde na groblje di su dolazile srne*), dok se prijedlog *od* rabi u primjerima kao *lupit od zemlju* (Magića Mala). Riječce *neka, nekate* govore se u značenju *nemoj, nemojte* (*neka vikat, nekate pjevat*), a prijedlog *s* dolazi uz instrumental sredstva (*ore s plugom*). Javlja se genitiv u funkciji objekta u svezi s određenim glagolima: *ja ću njezine matere pitat* (Mačkovac); *šta meni asni tuđega dobra gledat?* (Vrblje). Tako je i drugdje u sjevernijim i zapadnijim štokavskim govorima.

Sjeverna zona slavonskoga dijalekta karakterizirana je time da nakon zanijekanoga glagola objekt obično ostaje u akuzativu (*Oni nisu našli selo*); i tu imenice koje

znače sredstvo najčešće stoje s prijedlogom (*Odreži kruva s nožem*); povratno-posvojna zamjenička riječ *svoj* najčešće se zamjenjuje posvojnim zamjenicama (*Ti si izgubio tvoju šubaru*); u pripovijedanju često se rabi prilog *onda*, koji znači i »onda« i »tada«; umjesto *kamo* upotrebljava se prilog *kuda*: *kuda ćete sutra iti?* Baranjska sintaksa ne udaljava se znatnije od podravske, međutim, Baćin i Dušnok karakteriziraju socijativne konstrukcije bez prijedloga – *Jednem sam popem džakala* (»razgovarala«), što je najvjerojatnije mađarski utjecaj.

Leksik

Slavonski je leksik jako obilježen stranim utjecajima što proizlaze iz povijesti toga područja. Najznatniji je njemački utjecaj (npr. *hoklica* – »kuhinjska stolica bez naslona«), osobito u sferi materijalne kulture. Mađarski utjecaj (npr. *kecelja*) nije, naravno, malen, ali nije ni velik; relativno je najznatniji na baranjskom području i u Mađarskoj. Turski utjecaj (npr. *odžak* → »dimnjak«) dosta je naglašen, a to proizlazi i iz činjenice prilično duge turske vlasti u Slavoniji, također i iz priliva stanovništva (i s njime riječi) iz Bosne i Hercegovine. Razumije se, u slavonskom dijalektu nalazimo i mnoštvo slavenskih riječi, među kojima i primjere leksičkih relikata kao što je riječ *litka* (»cjevunica«) zabilježena u Gradišću kraj Županje. Tipični bi slavonski leksemi bili npr. *lanac* (»mjera za zemlju«), *oplečak* (»potkošulja od lanenog platna ukrašena čipkom«), *pokrovac* (»lagani pokrivač načinjen od nepotrebnih krpa«), *prosluk* (»prsluk«) itd. U mađarskom dijelu Podravine javljaju se i kajkavizmi.

Geneza i raščlanjenost

Govori slavanskoga dijalekta još se od srednjovjekovnoga razdoblja nalaze na krajnjem sjeveroistoku hrvatskoga jezika, to jest na sjeverozapadu štokavskoga narječja srednjojužnoslavenskoga dijasistema, a to znači da su oni periferno smješteni i da imaju značajke rubnosti koje slavonski dijalekt (kao i druge zapadne štokavce) povezuju sa čakavcima i kajkavcima. U slavonskom dijalektu još se uvelike čuva *šć*, *jt* i *jd*, u neznatnoj mjeri *čr-*, iznimno *-l*, gotovo redovito očuvan je akut, a nerijetko i stariji oblici u množinskim padežima. To je područje u kojem je kasno došlo do promjene jata (zatvoreno *e*), što je razvidno iz latinski pisanih spomenika u kojima je često kolebanje između *i* i *e*, jer je izgovor bio zatvoreno *e*. Na mjestu stražnjega nazala uočavamo kolebanje između *u* i *o*, a to nam govori da je stvarni izgovor barem na slavonskom sjeverozapadu bio zatvoreno *o*. Također stari dokumenti pokazuju da se u Slavoniji *šwa* izgovaralo kao otvoreno *e*, pa je Slavonija (djelomično?) imala osmeročlani vokalni sustav:

i	u
e	o
e	o
æ	a

Vjerojatno je da je inicijalno *w* plus poluglas rano dalo *u-*, da je inicijalno *vs-* dalo *sv-*, da je samoglasno *l* dalo *u* ili možda zatvoreno *o*, te da je praslavensko *d'* dalo *đ*. Ipak je lako moguće da je prethodno u primjerima tipa *tuji* dolazilo *j*, koje je u novije

doba u Slavoniji slabije zastupljeno nego u hrvatskim štokavskim govorima u Bosni. Svakako su slavonski govori bili jako povezani s bosanskima, a to se vidi npr. iz promjene kratkoga *i + r* u kratko *jat + r* (npr. *četjeri*); ta je promjena stara, još iz doba prije zamjene jata. Posavski govori često imaju *njeki*, *nješto* i sl., genitiv dvojine *vratu*, *krilu*, *ovi*, *oni* i *ti* umjesto *ovaj*, *onaj*, *taj*, a tako je i u nizu bosanskih govora.

Nakon velikih seoba u znatnoj su mjeri prekinute veze slavonskih govora s kajkavskima, ali su rezultati tih veza još i danas očiti u pojedinostima: protetsko *v-*, možda i protetsko *j-*, primjer *morje* očito preuzet od kajkavaca, akuzativi tipa *posici rasta* (»hrasta«), 3. lice množine prezenta tipa *vežeju* ili *misliju*. Te su povezanosti, kao i primjeri sa *o* na mjestu stražnjeg nazala, vrlo razumljive, jer smetnji dobroj komunikaciji među istočnim kajkavcima i arhaičnim slavonskim štokavcima nije bilo. Svakako su u te veze bili najjače uključeni govornici sjeverozapadnih slavonskih govora, jer su tu kajkavci bili susjedi i jer su tu utjecaji drugih štokavskih govora bili slabiji nego u Posavini.

Slavonski je razvoj bio prirodan: *šwa* je dalo *a*, kao uglavnom i drugdje u štokavštini, stražnji nazal je dao *u*, kao i drugdje među štokavcima. To je stoga jer je u doba turske vlasti Slavonija osjetno gubila stanovništvo, pa je već tada privlačila stanovništvo siromašnih krajeva, a to se uvelike događalo i kasnije. Često su doseljenici bili upravo iz Hercegovine, ikavski Hrvati i ijekavski Srbi, pa su oni djelovali na fizionomiju govora domaćega stanovništva. Iznimno je važno ijekavsko odvajanje Slavonaca od kajkavaca, Posavaca od Podravaca; važno je također da u Slavoniji i Hrvati u priličnom broju poprimaju jezične osobine doseljenih Srba, ijekavske i novoštokavske u akcenatskom smislu, pogotovo tamo gdje je udio doseljenika bio znatan. To je utjecalo da su govornici slavonskoga arhaičnoga dijalekatnoga tipa pomalo gubili svoje stare osobine. Među doseljenicima bilo je i onih iz sjeverne Bosne koji su čuvali slična jezična obilježja kao i Slavonci, a osobito su u sjevernoj zoni dobro čuvana stara podravska obilježja. Čuvala su se ona i na zapadu južne zone (Siče, Magića Mala) i oko Đakova, pa je jasno da su tu arhaičnosti (uključujući vokalne) očuvanije upravo zbog manjeg djelovanja inovacija iz štokavskih glavnih migracijskih središta. Moguće je da je na zamjene jata raznim refleksima dolazilo i pod utjecajem seoba, međutim, čini se sigurnim da je vlastiti razvoj imao dominantan utjecaj. Primjeri miješanoga jata tipa *dite* – *djeteta* pokazuju da nije riječ o miješanju ikavskih i (i)jekavskih osobina, jer bi u tom slučaju mješavina bila kaotična, a u Slavoniji kod miješanoga jata uglavnom nema nesređena stanja. Svakako je ipak stanje glede jata u slavonskom dijalektu donekle zagonetno, pa ga u nekim pojedinostima ne možemo objasniti ni danas.

Sva je prilika da su današnji starinski baranjski govori nastavak autohtonoga hrvatskoga stanovništva na tom području. Manje je to sigurno za govore Šokaca u zapadnoj Bačkoj, tj. vjerojatnije je da su oni tamo rezultat migracijskih procesa. Svakako je Slavonija primila mnogo doseljenika (npr. Gorana, Ličana itd.), međutim, oni su tijekom vremena uglavnom izgubili svoje dijalekatne vlastitosti. Vrlo su zanimljive podudarnosti slavonsko-voždanske (npr. *koleba* ili *koljeba*, prijedlog *nuz*, *sigrat se* »igrati se«, *kasti* »kazati« itd.), ali se one još ne mogu cjelovito objasniti.

U svemu, iz svega se jasno razabiru posebnosti pojedinih poddijalekata slavonskoga dijalekata, a to su posavski, podravski i baranjsko-bački.

LITERATURA

- BAOTIĆ, Josip (1979). »Akcenatski sistem sela Kostrča u bosanskoj Posavini«, u: *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, II, str. 161–267.
- FINKA, Božidar i ŠOJAT, Antun (1975). »Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca«, *Radovi Centra za znanstveni rad JAZU Vinkovci*, 3, str. 5–131.
- HAMM, Josip (1949). »Štokavština Donje Podravine«, *Rad*, 275, str. 1–70.
- IVIĆ, Pavle (1958). *Der serbokroatischen Dialekte*. Gravenhage: Mouton.
- IVIĆ, Pavle (1990). »O starim izoglosama na tlu slavenskog dijalekta«, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 36, str. 83–93.
- IVŠIĆ, Stjepan (1913). »Današnji posavski govor«, *Rad*, 196, str. 124–254; 197, str. 9–138.
- KOLENIĆ, Ljiljana (1998). »Slavonski dijalekt«, *Croatica*, XXVII, sv. 45–46, str. 101–116.
- LUKEŽIĆ, Iva (1996). »Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja«, *Fluminensia*, 8, br. 1–2, str. 223–236.
- SEKEREŠ, Stjepan (1967). »Klasifikacija slavonskih govora«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, X, str. 133–145.

Josip Lisac

THE SLAVONIAN DIALECT: BETWEEN AUTOCHTHONY AND INFLUENCE

SUMMARY

The paper examines the Slavonian dialect on all linguistic levels. Special attention is given to the genesis of this štokavian dialect, and to the problems of its subdivision. The subgroups of the Slavonian dialect have been located since the mediaeval period on the extreme North-East of the Croatian language area, i.e. they are located on the North-West of the štokavian area within the Central South Slavic dialect continuum, which means that they have a peripheral position and peripheral traits, traits which the Slavonian dialect (and other West štokavian dialects) shares with the čakavian and kajkavian dialects. To a great degree the Slavonian dialect still preserves the combinations *šč*, *jt*, *jd*, somewhat less *čr*-, exceptionally *-l*; the acute is practically always preserved, often also old case endings in the plural. It is probable that initial *w* with a semi-vowel quite early became *u*-, that *vs*- produced *sv*-, that vocalic *l* produced *u* or maybe a closed *o* and that Common Slavic *d'* became *đ*. However, it is quite possible that prior to this, examples of the type *tuji* included *j*, which in modern times is less frequent in Slavonia than in the Croatian štokavian speech in Bosnia. The Slavonian dialect group was certainly linked to the Bosnian one, as is shown, for example, by the shift of the short *i + r* into a short *yat + r* (e.g. *četjeri*). This change is old, from the period before substitution of the *yat*. The speech of Posavina also shows other traits common with Bosnian dialects. After the period of intense migrations, the Slavonian dialect group, to a certain degree, lost its connections with the kajkavian dialect, although the results of former ties are still visible in certain details. These ties were certainly relatively stronger among North-West speakers of the Slavonian dialect, since kajkavians were their neighbours and the influence of other štokavian dialects was less than in Posavina. The Slavonian development was natural: *šwa* produced *a*, as is mainly the case also in other štokavian dialects, and the back nasal produced *u*, as among other štokavians. This process was natural, because during the period of Turkish rule Slavonia significantly lost population, and even then started to attract populations from economically poorer areas, which was to occur even more in later periods. Often the immigrants came precisely from Herzegovina: ikavian Croats and ijekavian Serbs, who influenced the physiognomy of the local population's speech.

KEY WORDS: phonology, morphology, syntax, vocabulary, genesis, subdivision

Josip Lisac

LE DIALECTE DE SLAVONIE : ENTRE RACINES AUTOCHTONES ET INFLUENCES EXTERIEURES

RESUME

Le présent article étudie le dialecte de Slavonie à tous les niveaux linguistiques. L'auteur accorde une attention particulière à la genèse de ce dialecte štokavien et à la question de sa décomposition. Les parlers du dialecte de Slavonie sont présents dès le Moyen-âge dans les confins nord-est de l'espace croatophone, c'est-à-dire au nord-ouest du dialecte štokavien du diasystème slave du sud central, ce qui signifie qu'ils ont une situation périphérique et en ont les caractéristiques. Ces dernières relient le dialecte de Slavonie (de même que les autres dialectes štokaviens) avec les čakaviens et les kajkaviens. Le dialecte de Slavonie conserve encore largement les unités *šč*, *jt*, *jd*, dans une moindre mesure *čr*-, exceptionnellement *-l*, respecte pratiquement toujours l'accent long descendant-montant, ainsi assez souvent que des formes anciennes dans les déclinaisons, pour les cas pluriels. Sans doute le *w* initial suivi d'une semi-voyelle a-t-il rapidement donné *u*-, le *vs*- initial a donné *sv*-, le *l* vocalisé *u* ou peut-être *o* fermé, et le *d*' paléoslave a donné *đ*. Cependant, il est tout à fait possible que dans le passé les exemples de type *tuji* aient présenté un *j*, dont la présence en Slavonie au cours des dernières années est devenue moins marquée qu'elle ne l'est dans les parlers štokaviens de Bosnie. Les parlers de Slavonie étaient à n'en pas douter étroitement liés avec ceux de Bosnie, ainsi qu'on peut le voir d'après les exemples de transformation du *i* court + *r* (ex. *četjери*), datant d'une époque antérieure à celle de la substitution du *jat*. Les parlers du bassin de la Save correspondent également par d'autres caractéristiques à un certain nombre de parlers bosniaques. Après les grandes migrations, les liens qui unissaient les parlers de Slavonie avec les dialectes kajkaviens furent dans une grande partie coupés; mais il en subsiste aujourd'hui encore des traces visibles dans certains détails. Ces liens concernèrent assurément en particulier les locuteurs des parlers du nord-ouest de la Slavonie, car ils avaient des kajkaviens pour voisins, et parce que les influences des autres parlers štokaviens étaient moins fortes dans cette zone que dans le bassin de la Save. Le développement du dialecte de Slavonie a été naturel: *šwa* a donné *a*, de même du reste qu'ailleurs dans la zone štokavienne, la nasale arrière a donné *u*, comme ailleurs parmi les locuteurs štokaviens. Ceci est naturel, car à l'époque de l'occupation ottomane, la Slavonie se dépeuplait et attirait déjà la population des régions déshéritées, tendance qui se poursuivit particulièrement par la suite. Les nouveaux venus étaient souvent originaires d'Herzégovine, Croates ikaviens et Serbes ijékaviens, qui influèrent la physionomie du parler de la population locale.

MOTS CLÉS: phonologie, morphologie, syntaxe, lexique, genèse, décomposition